

Azijada: orientalni imaginarij Pierrea Lotija

I.

Francuski mornarički časnik Julien Viaud za književno se stvaralaštvo zainteresirao krajem 1870-ih: na nagovor prijatelja i u želji da zaradi nešto novca, odlučio je u obliku romana objaviti dijelove svog dnevnika.¹ Tako je nastao roman *Aziyadé* (*Azijada*) koji je 1879. objavljen anonimno jer je autor vjerovao da će to ostati njegovo jedino djelo. Iste je godine, međutim, objavio i svoj drugi roman – *Rarahu* (*Rarahu*, 1879) – koji će u kasnijim izdanjima nositi naslov *Le Mariage de Loti* (*Lotijeva ženidba*)² i na kojem se potpisao kao “autor *Azijade*”. Dvije godine kasnije, tiskan je *Roman d'un spahi* (*Roman jednog spahije*, 1881) koji je – kao i sva sljedeća djela – potpisao pseudonimom Pierre Loti.

Već po objavljivanju prvih romana, mladi je romanopisac postao slavan,³ posebice u mondenim pariškim krugovima. U Lotijevu je uspjehu važnu ulogu odigrala Juliette Adam, domaćica poznatog pariškog salona te osnivačica uglednog dvomjesečnika *La Nouvelle Revue*.⁴ U tom su časopisu svoje radove objavljivali mnogi mladi književnici (France, Mau-

passant, Lemaître, Renard, Bourget, Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, Coppée, Heredia, Verhaeren, Maeterlinck i dr.), ali njegova je vlasnica Pierrea Lotiju dodijelila posebno mjesto: bio je njezin miljenik i štitićenik.⁵ Za boravka u Parizu Loti je dolazio u njezin salon u kojem su se okupljali “svi koji su u tom trenutku u Francuskoj nešto značili”.⁶ Tako je Loti zahvaljujući salonu i časopisu Mme Adam upoznao mnoge utjecajne osobe koje su mu zasigurno pomogle, kako u književnoj karijeri, tako i na putu prema Francuskoj akademiji.

U Lotijevu izboru za akademika značajnu je ulogu odigrala i njegova dugogodišnja suradnja s časopisom *Revue des Deux Mondes*.⁷ Riječ je o vjerojatno najutjecajnijem francuskom književnom časopisu u 19. stoljeću koji je, zahvaljujući dobrim vezama s Francuskom akademijom, nazivan proizvođačem Besmrtnika.⁸ Loti je u Akademiju izabran 1891. i u dobi od 41 godine postao je najmlađim akademikom.

⁵ O bliskosti mladoga pisca i Mme Adam svjedoči i njihova bogata prepiska u kojoj Mme Adam Lotija često naziva sinom, a on nju povremeno mamom te joj iznosi svoje najintimnije misli, piše o svojim putovanjima i životnim planovima (v. Loti, Pierre: *Lettres de Pierre Loti à Madame Juliette Adam (1880–1922)*, Paris, Plon, 1924). Povjesničar Alain Quella-Villéger baca nešto drukčije svjetlo na odnos pisca i njegove zaštitnice. Po njegovim riječima, Juliette Adam je Lotiju bila prijateljica, zaštitnica, duhovna majka, pouzdanica, “ukratko, [...] ‘posesivna majka’, utjecajna a ponekad i nametljiva” (Quella-Villéger, op. cit., bilješka 3: 90). Mme Adam sklopila je s Lotijem poseban ugovor zahvaljujući kojem je časopis *La Nouvelle Revue* tijekom pet godina imao ekskluzivno pravo izdavanja njegovih novih romana. Tako su od 1887. do 1895. u tom časopisu u nastavcima objavljena Lotijeva djela *Japoneries d'automne*, *Roman d'un enfant*, *Fantôme d'Orient*, *L'Exilé*, *Le Désert*, *Jérusalem*, kao i brojne pripovijetke. Prije toga su u *La Nouvelle Revue* tiskani i romani *Le Mariage de Loti* i *Pêcheur d'Islande*.

⁶ Carassus, Émilien: *Le Snobisme et les lettres françaises: de Paul Bourget à Marcel Proust, 1884–1914*, Paris, Armand Colin, 1966: 89.

⁷ U tom su časopisu u nastavcima objavljena Lotijeva djela *Monfrère Yves*, *Vers Ispahan*, *Les Désenchantées*, *Prime jeunesse*, *Suprêmes visions d'Orient* i dr.

⁸ Te Goncourtove riječi navodi A. Martin-Fugier (Martin-Fugier, Anne: *Les salons de la IIIe république: art, littérature, politique*, Paris, Perrin, 2009: 182).

¹ Traz, Robert de: *Pierre Loti*, Paris, Hachette, 1948: 30.

² Tako je roman nasloвила Lotijeva zaštitnica Juliette Adam i pod tim je naslovom u nastavcima objavljen u njezinom časopisu *La Nouvelle Revue*.

³ O tome svjedoče i riječi Lotijeva suvremenika Henrija Bonnemaina: “Pierre Loti je jedan od najvoljenijih pisaca našeg vremena. Nema nikog tko je brže od njega postao slavan. Njegov prvi roman, *Azijada*, objavljen je 1879. Dvanaest godina kasnije, Francuska akademija otvara mu svoja vrata” (Henri Bonnemain: “Étude biographique et littéraire”, u: *Pages choisies des auteurs contemporains: Pierre Loti*, Paris, Armand Colin, Calmann-Lévy, 1902: V). Slično razmišlja i Paul Simon: “Pierre Loti, novi akademik, jedan je od najvoljenijih pisaca današnjice. Nitko drugi nije tako brzo osvojio publiku ni stekao tako solidnu slavu” (citirano prema: Quella-Villéger, Alain: *Pierre Loti, l'incompris*, Paris, Presses de la Renaissance, 1986: 145).

⁴ Književni kritičar Antoine Albalat ističe važnu ulogu tog časopisa u književnom životu Francuske između 1879. i 1890. godine. “Pisati povijest te publikacije značilo bi pisati povijest cijelog jednog razdoblja”, piše Albalat (Albalat, Antoine: “Mme Juliette Adam et ses amis”, u: *Souvenirs de la vie littéraire*, Paris, G. Crès et Cie, 1924: 207).

U svom je nastupnom govoru ispunio očekivanja konzervativne i antinaturalistički raspoložene Akademije: oštro je osudio prostaštvo, cinizam i morbidnost naturalizma te mu preokao propast.⁹ Izbor za akademika nije, međutim, značajnije utjecao na Lotijev život: egzotični krajevi privlačili su ga više nego mondenni pariški krugovi i suvremena književna produkcija.

Čini se, međutim, da Lotijeva duga izbivanja iz Francuske nisu utjecala na njegov književni uspjeh koji je doživio uzlet početkom 20. stoljeća: Loti je, naime, 1906. g. prihvatio ponudu izdavačke kuće Calmann-Lévy da neke od svojih romana objavi u popularnoj i jeftinoj (svezak je koštao 0,95 franaka) biblioteci *Nouvelle Collection illustrée*. Zahvaljujući tome, naklade njegovih djela doživjele su višestruk rast,¹⁰ što je znatno povećalo njegov ekonomski kapital.¹¹ Međutim, zbog sumnjičavosti književne elite prema velikim nakladama, Lotijeva suradnja s *Nouvelle Collection illustrée* dovodi do smanjenja njegovog simboličkog kapitala stečenog zahvaljujući salonima, Akademiji i uglednim časopisima, o čemu je u svojim člancima pisao francuski povjesničar knjige i izdavaštva Jean-Yves Mollier. Po Mollierovu mišljenju, Loti je napustio “profinjeni krug svojih prvih čitatelja, svoje ‘prirodne’ publike” i pristao da se njegova djela distribuiraju “u primamljivim i jeftinim bibliotekama namijenjenim običnim i ‘vulgarnim’ čitateljima”.¹² Taj je događaj označio početak procesa Lotijeve delegitimacije koji će potrajati do njegove smrti (1923), kada su se nadrealisti obračunali s tradicijom i tradicionalizmom čijim su istaknutim predstavnikom držali i Lotija.¹³ Tako započinje razdoblje u kojem su tzv. profesionalni čitatelji gotovo sasvim zaboravili Lotija i u kojem o njemu nije objavljena nijedna studija. Nakon dva i pol desetljeća “šutnje”, za Lotija je pokazao zanimanje švicarski esejist i romanopisac Robert

de Traz: 1948. g. objavio je studiju *Pierre Loti*. Međutim, tek će se tijekom 1980-ih veći broj književnih kritičara posvetiti proučavanju Lotijeva opusa. Buđenje zanimanja za tog zaboravljenog pisca moglo bi se objasniti pojavom novih analitičkih pristupa u znanosti o književnosti, postupnim smekšavanjem granica kanona i približavanjem tzv. popularne i elitne književnosti, širenjem opsega građe za analizu u skladu s postmodernističkom krilaticom *anything goes* itd. Iako se Lotijevi romani ne mogu držati najboljim proznim ostvarenjima u razdoblju *fin de siècle*, njegov opus predstavlja zanimljiv i bogat materijal za razne analitičke pristupe, a posebice za imagološku analizu.¹⁴

II.

Imagologija je grana komparativne književnosti koja istražuje književne predodžbe o stranim zemljama i narodima i/ili o vlastitoj zemlji i narodu, odnosno heteropredodžbe i autopredodžbe. Iako se začeci imagologije mogu uočiti već u prvim desetljećima 20. stoljeća u djelima Fernanda Baldenspergera, Paula Hazarda i Paula Van Tieghema,¹⁵ njezinim se utemeljiteljem drži francuski komparatist Marius-François Guyard koji je 1951. objavio knjigu *La Littérature Comparée* koja sadrži poglavlje “L’étranger tel qu’on le voit”, neku vrstu manifesta imagologije. Zanimanje za Guyardov tekst pokazali su u prvom redu njemački (aachenska škola na čelu s Hugom Dyserinckom) i francuski komparatisti (Jean-Marie Carré, Daniel-Henri Pageaux, Jean-Marc Moura).¹⁶

Za imagološku analizu Lotijevih romana najplodnijima su se pokazale teorijsko-metodološke postavke koje je francuski imagolog Daniel-Henri Pageaux iznio u tekstu “De l’imagerie culturelle à l’imaginaire” objavljenom 1989. g. Po Pageauxovu mišljenju, ključni imagološki pojam “slika” (*image*) “zahtijeva prije radnu hipotezu nego definiciju”. Pageaux stoga “sliku” određuje na nekoliko načina: kao “skup ideja o stranim zemljama obuhvaćenim procesom literarizacije, ali i socijalizacije”, dodajući da “svaka slika proizlazi iz svijesti, ma kako neznatna ta svijest bila, o nekom Ja u odnosu na Drugog, o nekom Ovdje u odnosu na Drugdje”; kao “književni ili neknjiževni izraz značenjskog raskoraka između dvije vrste kul-

⁹ O nastupnom govoru P. Lotija v. Lacoste, Francis: “Les Enjeux d’une consécration: Loti, Feuillet et quelques autres”, u: *Romantisme*, 1993, no. 81, vol. 23: 85–94.

¹⁰ Po Mollierovim podacima, 1892. g. naklade uspješnijih Lotijevih romana kretale su se između 10 i 25 tisuća svezaka, a najuspješniji je bio roman *Pêcheur d’Islande* s nakladom od 58.000 primjeraka. G. 1919. te su naklade višestruko narasle: primjerice, roman *Le mariage de Loti* objavljen je u 300.000 primjeraka, a *Pêcheur d’Islande* dosegaio je nakladu od 500.000 primjeraka (Mollier, Jean-Yves: “Histoire culturelle et histoire littéraire”, u: *Revue d’Histoire Littéraire de la France*, 2003/3, vol. 103: 597–612).

¹¹ Loti je između 1878. i 1889. od prodaje svojih djela zaradio 84.000 F, a u razdoblju od 1905. do 1913. 409.823 F, što bi danas odgovaralo svoti od milijun i pol eura (Mollier, Jean-Yves: “De la consécration au pilori, le cas Loti”, u: *Revue d’Histoire Littéraire de la France*, 2014/1, vol. 114: 163).

¹² Mollier, *op. cit.*, bilješka 10: 604.

¹³ André Breton je u pamfletu *Refus d’inhumer* (1924) Lotija nazvao idiotom. Napade nadrealista Mollier je nazvao prvim kolektivnim linčovanjem Lotija (Mollier, *op. cit.*, bilješka 11: 168).

¹⁴ Lotijeve se romane može, primjerice, analizirati kao autofiktionalne, kolonijalne, egzotične, popularne, antimodernističke, dekadentne itd.

¹⁵ Primjerice, Baldensperger piše o stranim orijentacijama kod Balzaca i o Goetheu u Francuskoj; Hazard suprotstavlja ideje 17. i 18. stoljeća, piše o popularnosti putovanja na prijelazu tih dvaju stoljeća, o povezivanju pojedinih pridjeva i pojedinih naroda, o mijenama intelektualne hegemonije, opoziciji Sjever – Jug; Van Tieghema zanimaju književni utjecaji, putovanja pisaca u strane zemlje, prijevodi itd. Sve navedene teme zanimljive su i imagolozima.

¹⁶ O razvoju imagologije i imagološkoj istraživačkoj paradigmi v. Dukić, Davor: “Predgovor: O imagologiji”, u: *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Davor Dukić et al. (ur.), Zagreb, Srednja Europa, 2009: 5–22.

turne stvarnosti”; kao “predodžbu neke strane kulturne stvarnosti kojom pojedinac ili grupa koji su je oblikovali (ili koji je dijele ili promiču) otkrivaju i tumače kulturni i ideološki prostor u kojem su smješteni.”¹⁷

Iz Pageauxovih je radova vidljivo da ga osobine slike i oblici razmjene slika zanimaju puno više od njezine definicije. Kao važne osobine slike ističe neanalognost i programiranost. Budući, naime, da slika nije analogon stvarnosti, rasprava o problemu vjernosti / lažnosti slike (izraženom opozicijom *image – mirage*) u odnosu na promatrano stvarnost predstavlja zamku koju imagologija svakako treba izbjeći, drži Pageaux.¹⁸ Nije dakle važno veće ili manje podudaranje slike sa stvarnošću (analognost), već s nekim već postojećim kulturnim modelom u promatrajućoj kulturi, s nekom idejom koja slici prethodi (referencijalnost). Pageaux uvijek stavlja naglasak na promatrajuću kulturu držeći da imagolog mora proučavati njezine silnice i sustav vrijednosti na kojima se temelje mehanizmi predodžbe. Iz toga proizlazi zaključak o sekundarnosti slike u odnosu na ideje i o njezinoj uvjetovanosti odnosno djelomičnoj programiranosti. Slika dakle nije arbitran znak: određuje je povijesni trenutak, osobine promatrajuće kulture te odnos snaga između promatrajuće i promatrane kulture.

Pageaux u svojim radovima navodi dva pojma koji su nadređeni pojmu “slika”: “kulturni imaginarij” i “imaginarno”. Kulturni imaginarij može se odrediti kao skup slika o Drugom (o nekom narodu, zemlji i kulturi) koji je zajednički nekoj grupi (jednoj ili više generacija, nekoj društvenoj klasi ili društvenokulturnoj komponenti), a imagolog ga rekonstruira polazeći od analize imagološke građe. Rezultat njegovog rada bit će neka vrsta strukturiranog repertoara ili rječnika slika koji potom treba povezati s društvenokulturnim kontekstom. Kulturni imaginarij dio je šireg i složenijeg skupa koji obuhvaća slike o svemu što nas okružuje, simboličkog svijeta kojem je dan naziv “imaginarno”. Po Pageauxovim riječima, imaginarno nije “ni izobličavanje stvarnosti ni njezina više ili manje izmijenjena reprodukcija”.¹⁹ Ono nije niti zamjena za političku, ekonomsku i diplomatsku povijest

niti je o njoj u potpunosti ovisno. Imaginarno ima svoju povijest, ritam i načela te vlastite zakone. Ipak, taj je mentalni i simbolički svijet “neodvojiv od društvene i kulturne organizacije budući da se kroz njega neko društvo vidi, o sebi piše, misli i sanja.”²⁰ Slika, kulturni imaginarij i imaginarno počivaju na sustavu vrijednosti neke zajednice u danom trenutku i tijekom povijesti se mijenjaju: oblikuju se, preoblikuju, supostoje, sasvim nestaju ili se nakon nekog vremena ponovno pojavljuju.

Pageaux, dakle, uspostavlja hijerarhiju pojmova “slika” – “imaginarij” – “imaginarno”: imaginarno se sastoji od imaginarija, a imaginariji od slika. Iz različitosti tih elemenata proizlazi i nužnost različitosti metoda njihovog proučavanja. Moglo bi se reći da u metodološkom pogledu Pageaux pomiruje imanentizam i transcendenciju, unutarnjnjiževni i izvankjnjiževni pristup, što je vidljivo i u njegovom isticanju da su dva osnovna predmeta imagološkog proučavanja funkcioniranje teksta (koje obuhvaća leksičku analizu te analizu hijerarhiziranih odnosa u tekstu) i funkcija teksta (stavljanje teksta u društveno-povijesni kontekst, odnosno analiza društvenog imaginarnog). U imagološkom istraživanju Pageaux tako razlikuje proučavanje leksika, hijerarhiziranih odnosa i scenarija, odnosno tri razine analize: leksičku, strukturalnu i semiološku.

III.

Loti je zanimljiv za imagološku analizu jer je kao pomorski časnik veći dio života proveo daleko od rodnog Rocheforta: oplovio je doslovce cijeli svijet, posjetio mnoge krajeve i upoznao druge zemlje i kulture. Putovanja su mu pružala priliku za propitivanje odnosa Ja – Drugi i Ovdje – Ondje koja je potom pretočio u svoja djela: romane i dulje pripovijetke, putopise i članke.

Želja za putovanjima kod Lotija se javila već u djetinjstvu, o čemu u svojoj knjizi potanko piše Robert de Traz: njegova djetinja sanjarenja koja je pobudio dodir s egzotičnim predmetima i čitanje putopisa francuskih istraživača dodatno su potaknule slikovite priče starijeg brata Gustavea, liječnika u Francuskoj mornarici koji je službovao na Tahitiju.²¹ Loti je krenuo bratovim stopama i u mornaričkoj je službi proveo više od 40 godina. Među mnogim zemljama u kojima je boravio, Turska zauzima posebno mjesto: Loti se često vraćao u Osmansko Carstvo i tamo je, ukupno gledano, proveo gotovo tri godine života. Nakon kratkog posjeta Smirni (1870), u svibnju 1876. dolazi u Solun iz kojeg u kolovozu odlazi u Carigrad, gdje ostaje do ožujka 1877. g. Za boravka u Carigradu, Loti često crta, a njegove portrete i crteže s orijental-

¹⁷ Pageaux, Daniel-Henri: “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, u: *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Davor Dukić et al. (ur.), Zagreb, Srednja Europa, 2009: 127.

¹⁸ I ostali su imagolozi često isticali važnost te Pageauxove postavke. Desetak godina po objavljivanju Pageauxova teksta na to ukazuje i nizozemski komparatist Joep Leerssen, pripadnik aachenske imagološke škole: “Imagolozi su obično naglašavali da je spekuliranje o stupnju valjanosti predodžbe uzaludno, da nije podložno mjerenju i da se ne mogu postaviti pitanja na koja se dade odgovoriti: ne govori se kakva ta-i-ta nacija ‘stvarno’ jest, nego se samo može proučavati što drugi ljudi kažu o toj temi” (Leerssen, Joep: “Odjeci i slike: refleksije o stranom prostoru”, u: *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Davor Dukić et al. (ur.), Zagreb, Srednja Europa, 2009: 87).

¹⁹ Pageaux, Daniel-Henri: “L’imagerie culturelle: de la littérature comparée à l’anthropologie culturelle”, u: *Synthesis*, 1983, X: 87.

²⁰ Pageaux, *op. cit.*, bilješka 17: 130.

²¹ Traz, *op. cit.*, bilješka 1: 17–22.

nim motivima objavljuje pariški tjednik *Le Monde illustré*. Književni poriv kod njega se javlja tek po povratku u Pariz, gdje 1879. objavljuje roman *Azija-da*.²² Nakon ovog prvijenca, Loti objavljuje još nekoliko djela s turskom tematikom: romane *Fantôme d'Orient (Prividenje s Orijenta, 1892)* i *Les Désenchantées (Razočaranje, 1906)* – koji predstavljaju neku vrstu nastavka priče o Azijadi, putopis *Constantinople (Carigrad, 1892)*, zbirke članaka *La Turquie agonisante (Agonija Turske, 1913)* i *Suprêmes visions d'Orient (Posljednje slike Orijenta, 1921)* te politički spis *La Mort de notre chère France en Orient (Smrt drage nam Francuske na Orijentu, 1920)*.

III. 1.

Među navedenih sedam djela tematski povezanih s Turskom, roman *Azijada* pokazao se posebno zanimljivim za imagološku analizu jer ga je Loti napisao nakon svog prvog boravka u Turskoj, pa je opozicija promatrajuća kultura – promatrana kultura izraženija nego u ostalim djelima. U skladu s Pageauxovom tvrdnjom da je slika “na prvom stupnju leksik, reper-toar riječi”,²³ analizu *Azijade* valja započeti na leksičkoj razini. Prvi imagološki zanimljiv element predstavljaju imena glavnih likova: Loti i Azijada. Po piščevom svjedočenju, ime Loti dobio je za vrijeme boravka na Tahitiju, a taj je (navodno stvarni) događaj opisan u romanu *Lotijeva ženidba*.²⁴ I ime njegove milosnice – Aziyadé / Azijada – ima snažan egzotični prizvuk: povjesničar Quella-Villéger u njemu uočava “hugoovsku zvučnost”, ističe da ono “kristalizira ne samo orijentalni fantazam mladoga Julienu Viauda, nego i određenu ideju o ženi” te navodi njegovu perzijsko-arapsku etimologiju koja se veže uz riječ “sloboda”.²⁵ Ime Azijada pobudilo je i zanimanje Rolanda Barthesa: on naglašava njegov zvukovni vid

²² Roman ima dugačak podnaslov: “ulomci iz bilješki i pisama poručnika engleske mornarice koji je stupio u tursku vojnu službu 10. svibnja 1876. i poginuo na zidinama Karsa 27. listopada 1877.” (Loti, Pierre: *Azijada*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, Disput, 2016, prelim. str.).

²³ Pageaux, Daniel-Henri: “Imagologie: bilan d’une recherche, perspectives de réflexion”, u: *Imagologie heute / Imagology today: Ergebnisse, Herausforderungen, Perspektiven / achievements, challenges, perspectives*, Davor Dukić (Hrsg.), Bonn, Bouvier, 2012: 30.

²⁴ “Tri su Tahičanke bile ovjencane prirodnim cvijećem i obučene u tunike od ružičastog muslina s dugačkim povlakama. Nakon što su neuspješno pokušavale izgovoriti barbarska imena Harry Grant i Plumkett, čiji su grubi glasovi srdili njihova maurska grla, odlučile su ih nazvati imenima cvijeća – Rémunu i Loti” (Loti, Pierre: *Le Mariage de Loti*, Paris, Calmann-Lévy, 1916: 2). Quella-Villéger navodi da su o istinitosti opisanog događaja vodene duge rasprave (Quella-Villéger, *op. cit.*, bilješka 3: 51–52).

²⁵ “Aziyadé dolazi od perzijske riječi Azadé koja je arapskog podrijetla. Azād znači slobodan, sloboda ili oslobođen. U staroturskom se riječ azād često koristila, preciznije rečeno kad se davala sloboda robinji”.

Navedeno etimološko pojašnjenje Quella-Villéger preuzeo je iz članka N. Hacıoglu (ibid. 65).

te niže brojne književne²⁶ i geografske asocijacije²⁷ koje budi. Ne može se sa sigurnošću reći je li Loti bio svjestan zvučnosti imena Azijada, ali zna se da to nije pravo ime njegove turske milosnice: u svome dnevniku, naime, navodi da se zvala Hakidje.²⁸

Pored glavnih likova, tu je i cijeli niz sporednih likova čija su imena francuskim čitateljima Lotijeva romana zasigurno zvučala egzotično (npr. Seniha, Izedin Ali, Eriknaz i dr.). Isto vrijedi i za imena gradova (Iznic, Karamursel, Kars itd.), istanbulskih četvrti (npr. Findikli, Kasimpaša, Piripaša itd.), ulica (npr. Kuručesme), palača (Dolmabahče, Čiragan) itd.

Loti u *Azijadi* koristi turcizme koji su sastavni dio francuskog leksika (npr. *caïque* ‘kaik’, *bey* ‘beg’, *odalisque* ‘odaliska’, *giaour* ‘kaurin’ itd.),²⁹ ali uvodi i neke nove riječi (npr. *arabahdji* ‘arabadžija’, *djiami* ‘džamija’, *féredjé* ‘feredža’, *hodja* ‘hodža’, *shaknisirs* ‘doksati’, *yachmak* ‘jašmak’). Pored riječi, u romanu nalazimo i sintagme (npr. *Bou fena; bizum madame*) i cijele rečenice na turskom (npr. *Severim seni, Lotim!*;

²⁶ Zanimanje za Orijent u dobroj je mjeri potaknuo prijevod *Tisuću i jedne noći*, objavljen početkom 18. stoljeća. Djelo je na francuski preveo orijentalist Antoine Galland i odmah po objavljivanju doživjelo je velik uspjeh.

Francuzima Orijent postaje posebno zanimljiv u 19. stoljeću, u vrijeme kolonijalne ekspanzije, kada se pojavljuje niz djela s orijentalnom tematikom (Nerval: *Voyage en Orient*, Lamartine: *Souvenirs, impressions... en Orient (1832–1833)*, Chateaubriand: *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, Hugo: *Les Orientales*, Gautier: *Constantinople*, Flaubert: *Voyage en Égypte*, Fromentin: *Une année dans le Sahel, Un été dans le Sahara* itd.).

²⁷ “U imenu Azijada čitam i čujem sljedeće: ponajprije postupno raspršivanje (nalik vatrometu) triju najsvjetlijih vokala našeg alfabeta (otvorenost samoglasnika: otvorenost usana i čula); milovanje glasa z, senzualno, debeljuškasto umekšavanje glasa j, sve zvonko klizi i rasprostire se, profinjeno i bujno; slijedi zatim konstelacija otoka, zvijezda, naroda, Azija, Gruzija, Grčka; potom i cijela jedna književnost: Hugo koji je u svoje *Orijentalke* stavio ime Albaydé, a iza Hugoa tu je i cijeli filhelenistički romantizam; pa Loti, putnik i stručnjak za Orijent, pjesnik Stambula; nejasna ideja o ženskom liku [...]; naposljetku predrasuda da je riječ o zastarjelom, blijedom i sentimentalnom romanu: ukratko, od označitelja, raskošnog, prema označenom, smiješnom, smjestilo se cijelo jedno razočaranje” (Barthes, Roland: “Pierre Loti: ‘Aziyadé’”, u: *Oeuvres complètes: IV*, Paris, Éditions du Seuil, 2002: 107).

²⁸ O imenu Azijada Loti kaže: “ime Turkinje koje sam izmislio kako bih zamijenio pravo ime koje je bilo ljupkije i milije, ali ga nisam želio reći” (citirano prema: *Pierre Loti: pacha d’Istanbul*, textes rassemblés et présentés par Danièle Masse, Paris, Magellan & Cie, 2010: 52). U Lotijevu se dnevniku mogu naći različiti oblici imena njegove milosnice (Hakidjé, Hadidjé, Hadice), što se može objasniti njegovim nepoznavanjem pisanog oblika turskog jezika, kao i činjenicom da su Turci u to vrijeme koristili arapsko pismo koje su tek u doba Ataturka (1928) zamijenili latinicom (v. Grinneiser, André: *La vérité sur Aziyadé*, Poitiers, Le Torii Éditions; Rochefort, Association pour la Maison Pierre Loti, 1993: 41; Walter, Henriette; Walter, Gérard: *Dictionnaire des mots d’origine étrangère*, Paris, Larousse, 2009: 349–350). Riječ je o imenu Hatidža (kako se zvala prva Muhamedova žena) koje se u suvremenoj francuskoj transliteraciji piše Khadija.

²⁹ Neke od tih riječi su arapskog i perzijskog podrijetla. Dio riječi u francuski je ušao direktno iz turskog jezika, a dio posredstvom drugih jezika: ruskog, bugarskog, mađarskog itd. (Walter, *ibid.* 350).

Katch tané parmak bourada var?). Sve te riječi, izraze i rečenice Loti je transliterirao i transkribirao nastojeći ih pisati tako da njihov francuski izgovor bude što sličniji turskom. Osim toga, uz sintagme i rečenice na turskom navodi se i francuski prijevod, a uz riječi se ponekad daje i pojašnjenje za francuske čitatelje: primjerice, uz riječ *doksati* (fr. *shaknisirs*) navodi se da ona označava “neku vrstu tajanstvenih promatračnica, velikih balkona zatvorenih mrežastom rešetkom s kojih se na prolaznike zirkom kroz sitne nevidljive rupice”, uz riječ *hanuma* (fr. *hanum*) stoji objašnjenje “žena kod Turaka” itd.³⁰ Takvi Lotijevi postupci dio su procesa “naturaliziranja” stranih elemenata za francusku čitateljsku publiku.³¹

Korištenje turskih riječi kod francuskih čitatelja romana zasigurno pojačava dojam egzotičnosti orijentalnog svijeta. Posebno valja istaknuti tzv. riječi fantazme (npr. harem, odaliska) koje “pridonose oblikovanju orijentalnog ‘drugdje’, orijentalnog imaginarnog”. Po Pageauxovim riječima, “u slučaju ‘riječi fantazama’, virtualni su sememi [...] brojniji, značenjska su djelovanja složenija i ocrtavaju šira semantička polja” jer “riječ fantazam ne služi samo za izravnu, jezičnu komunikaciju; ona služi i za simboličku komunikaciju.”³² Razlike između promatrajuće i promatrane kulture Loti dodatno ističe čestom upotrebom pridjeva *étrange* (‘čudan’, ‘neobičan’) i njegovih sinonima: *insolite, bizarre, inaccoutumé, curieux*.

III. 2.

Nakon leksičke razine imagološke analize potrebno je, drži Pageaux, proučiti kako je tekst organiziran, odnosno razabrati glavne opozicije koje ga strukturiraju kao i njegove tematske cjeline. Posebnu je pažnju potrebno posvetiti vremensko-prostornim elementima. Tako na razini prostora treba uočiti postupke organizacije i reorganizacije stranog prostora: prostorne determinacije i dihotomije, načela podjele prostora, odnos vanjskog i unutrašnjeg prostora itd. Na razini vremena imagolog treba uočiti povijesne pokazatelje, mitifikaciju povijesnog vremena, opozicije između linearnog i progresivnog vremena političke povijesti te reverzibilnog i cikličkog vremena slike itd. Potom je potrebno razmotriti sustav likova, odnosno izbor diferencijalnih određenja Drugog i uloga koje su dodijeljene Drugom. U zadnjoj fazi strukturalne analize tekst se promatra kao dokument, svjedočanstvo o stranoj zemlji, odnosno o manifestacijama njezine kulture.

Pageauxovska “velika opozicija koja strukturira tekst”³³ – ja-narator-izvorna kultura vs. on-lik-predočena kultura – uočljiva je i u romanu *Azijada*. Ta je opozicija, međutim, vrlo slojevita jer je roman nastao na temelju dnevnika francuskog pomorskog

časnika Julienu Viauda, a njegov narator / glavni lik ima tri identiteta: ovisno o sredini u kojoj se kreće, on je engleski pomorski časnik Loti, Turčin Arif-efendi ili Židov Marketo. Narator je smješten je u nekoj vrsti međuprostora, s funkcijom poveznice između Orijenta i Okcidenta. Ostali se likovi svrstavaju u dvije skupine koje okupljaju pripadnike zapadne (Lotijeva sestra i prijatelji Plumkett i Brown) ili istočne kulture (Azijada, Samuel, Ahmed i mnogi drugi).

Kad su u pitanju vremensko-prostorni elementi *Azijade*, podjela Orijent – Okcident predočena je kroz opoziciju Engleska (London, Yorkshire) – Osmansko carstvo (Solun, Istanbul). Vremenski je okvir relativno jednostavan: roman predstavlja kombinaciju dnevnika i epistolarne forme, a događaji se kronološki nižu. Vrijeme priče obuhvaća razdoblje od svibnja 1876. do svibnja 1877. O Lotijevu životu prije dolaska u Solun i Stribul ne zna se gotovo ništa. Čini se da je Lotiju osim sadašnjeg trenutka važno jedino razdoblje djetinjstva o kojem govori kao o nekoj vrsti izgubljenog raja:

Ponovno u mislima vidim to gnijezdo koje mi je ipak drago, u kojem sam proveo djetinjstvo; vidim stare židove i bršljan, oblačno yorkshirsko nebo, stare krovove, mahovinu i lipe, svjedoke prošlih vremena, svjedoke prvih snova i sreće koju mi više ništa na ovom svijetu ne može vratiti.³⁴

Prostorni okvir priče složeniji je od vremenskog, a središnje mjesto zauzima Istanbul. Iako glavni lik *Azijade* boravi u nekoliko gradova,³⁵ njegova slika o Osmanskom carstvu oblikuje se isključivo na temelju doživljaja i dojmova iz Istanbula, i to ponajprije iz turskog dijela tog kozmopolitiskog grada. Po dolasku u Istanbul, Loti prva tri mjeseca živi u četvrti Pera, nastanjenoj Europljanima, u kojoj se “europske kočije i odjeća sudaraju s orijentalnim kočijama i nošnjama”.³⁶ Za boravka u Peri, Loti se osjeća “poput turista”, a stari, turski dio grada mu je “gotovo nepoznat”.³⁷ Iz svoje kuće smještene na uzvisini može, međutim, vidjeti “stari Stribul okupan suncem” i četvrt Ejub u kojoj bi želio živjeti s Azijadom: “tamo bi bilo lijepo otići s njom i skriti se – bilo je to tajanstveno i nepoznato mjesto koje bi našem životu dalo neobičan i dražestan okvir.”³⁸ Ejub je za Lotija “sveta četvrt”,³⁹ “srce islama”, “najmuslimanskija i najfanatičnija četvrt u gradu”⁴⁰ u čijem se središtu smjestila džamija okružena beskrajnim grobljima i stoljetnim šumama. U toj je četvrti najvidljiviji tradicionalni –

³⁰ Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 10, 40.

³¹ Pageaux, *op. cit.*, bilješka 17: 135.

³² *Ibid.* 136.

³³ *Ibid.* 137.

³⁴ Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 175.

³⁵ U prvom poglavlju glavni lik nalazi se u Solunu odakle povremeno odlazi u obližnji ljetnikovac u kojem Azijada kratko boravi, a u poglavljima koja slijede živi u Stribulu iz kojeg izbiva tijekom kraćeg putovanja u Izmit i Iznik.

³⁶ Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 35.

³⁷ *Ibid.* 36.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.* 49.

⁴⁰ *Ibid.* 55, 56.

Lotiju iznimno zanimljiv – vid turske kulture: “sve što podsjeća na neprežaljena prošla vremena, što nosi pečat prošlosti”⁴¹ – odjeća, tkanine, naočale, fizionomije, običaji⁴² – a objedinjeno je pojmom *eski* (*staro*).⁴³ Povlašteni status koji Loti dodjeljuje Ejubu vidljiv je i u izboru pridjeva kojima ga opisuje (*svet, najmuslimanskiji, najfanatičniji, divovski, stoljetni*).

U analizi *Azijade*, opozicija Orijent – Okcident pokazuje se nedovoljno preciznom jer Orijent, odnosno Istanbul, nije homogena cjelina. U njemu postoje dva u potpunosti odvojena prostora: europeizirana Pera i *eski* Ejub u kojima glavni junak ima različite identitete: u Peri je britanski časnik Loti, a u Ejubu Arif-efendija. Kako bi upoznao istinski Orijent, Loti prolazi put od turista (početna poglavlja) preko stanovnika Stambula (središnji dio romana) do časnika turske vojske (zadnje stranice romana), odnosno – po Barthesovim riječima – proživljava tri stupnja udaljanja od domovine: putovanje, boravak i naturalizaciju.⁴⁴

Put do naturalizacije vodi preko promjene identiteta, pa Loti u Stambulu odijeva orijentalnu odjeću, uči turski jezik, prihvaća lokalne običaje i postaje dio gradske vreve:

Ujutro krećem s Atmejdana da bih navečer stigao u Ejub; s tespihom u ruci obilazim džamije; zaustavljam se kod svake kafedžinice, kod turbeta, mauzoleja, kod kupelji i na trgovima; pijem tursku kavu u sličnim plavim fildžanima na mjedenim postoljima; sjedim na suncu i polako obamirem pušeći nargilu; razgovaram s dervišima ili prolaznicima; i sâm sam dio te slike pune kretanja i svjetla; slobodan sam, bezbrižan i nepoznat i znam da me navečer u mom domu čeka ljubljena.⁴⁵

Stambul je za Lotija prostor slobode u kojem može odbaciti europske društvene norme, srušiti prepreke i zabrane te prijeći granice koje se nameću Europljanima: živi u Ejubu u koji Europljani ne zalaze, odlazi u džamiju u koju kršćani ne smiju ući, u ljubavnoj je vezi s (udanom) Turkinjom. Jedini prostor koji Lotiju ostaje nedostupan je harem, mjesto u kojem

se stječu mnogi fantazmi Europljana, i koje Azijadi daje dodatnu draž.

Lotijeva promjena identiteta izraz je težnje da se što bolje uklopi u novu sredinu, ali i nastojanja da pobjegne od svog europskog “ja”: “Poznajem se već dvadeset i sedam godina”, piše Loti, “i toliko sam umoran od samoga sebe da mi se prilično sviđa što se povremeno mogu smatrati nekim drugim.”⁴⁶ Svjestan je ipak da su njegov europski i turski identitet neodvojivi pa za boravka u Stambulu iznosi sljedeće zapažanje: “Tako se katkad događa da sebe više ne uspijevam shvatiti ozbiljno u turskoj ulozi; ispod Arifova turbana proviri Loti, pa poput budale nabasam na samog sebe, što stvara mrzovoljan i nepodnošljiv dojam.”⁴⁷ Jednako tako, po povratku u Englesku njegov turski identitet ne nestaje, što je vidljivo iz pisma upućenog Izedinu Aliju: “Ponovno sam u zapadnjačkoj odjeći, šesiru i sivom ogrtaču; na trenutke mi se čini da je turska odjeća moja prava odjeća i da sam sada prerušen.”⁴⁸

Dok je glavni lik slojevit i složen, ostali su likovi u dobroj mjeri plošni. U skladu s Pageauxovom primjedbom da u određivanju organizacijskih i hijerarhijskih načela teksta valja obratiti pozornost na sve što čini crtu razdvajanja između Ja i Drugog, u *Azijadi* se u odnosu između glavnog lika i sporednih likova može uočiti opozicija superiornost – inferiornost. Iako je glavni lik vrlo sklon pripadnicima promatrane kulture, u odnosu prema likovima koji ga okružuju osjeća se njegova nadmoć kako zbog pripadnosti zapadnom civilizacijskom krugu (uostalom, on je časnik strane ratne flote koja je došla nadgledati političku situaciju u Turskoj), tako i u pogledu njegovog životnog iskustva, odnosno znanja stečenih putovanjima i čitanjem.⁴⁹ Usporedbom Lotijeve pisane komunikacije s Europljanima i usmene komunikacije sa stambulskim poznanicima može se uspostaviti opozicija misaono, apstraktno – svakodnevno, konkretno. Dok se, naime, pisma često opširno bave psihološkim i filozofskim vidovima prijateljstva, ljubavi i vjere, komunikacija sa Samuelom, Ahmedom i Azijadom svodi se na kratke i često banalne rečenice.⁵⁰

Valja istaknuti i važnost izbora muškog i ženskog glavnog lika: za pripadnika promatrajuće kulture izabran je muškarac (Loti), a za pripadnika promatrane

⁴¹ *Ibid.* 127.

⁴² “Promatrao sam starce oko sebe: njihova odjeća odavala je poman modni izbor iz dobrih starih vremena; sve što su nosili bilo je *eski*, čak i njihove velike srebrne naočale i crte njihovih starih profila. Riječ *eski*, koja znači *staro*, izgovara se sa štovanjem i u Turskoj se koristi i za stare običaje i za stare krojeve odjeće te stare tkanine. Turci vole prošlost, vole nepomičnost i mirovanje” (*ibid.* 77).

⁴³ Lotiju naročito imponira društvo koje susreće kod Izedina Alija: “Ne može bilo tko doći kod Izedina Alija, dolaze samo odabrani; među uzvanicima nema sinova paša, glupavih fićfirića koji se povlače po pariškim bulevarima; tu dolaze djeca *stare Turske* koja su odrasla u zlatom ukrašenim vilama, zaklonjena od vjetra egalitarizma okuženog dimom ugljena koji puše sa Zapada. Kod njega susrećeš samo simpatična lica čiji je pogled pun žara i mladosti” (*ibid.* 128).

⁴⁴ Barthes, *op. cit.*, bilješka 27: 116.

⁴⁵ Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 68–69.

⁴⁶ *Ibid.* 103.

⁴⁷ *Ibid.* 82.

⁴⁸ *Ibid.* 177.

⁴⁹ O superiornosti glavnog lika svjedoče i riječi koje mu upućuje njegov gost Hasan-efendija: “Već si proputovao sve zakutke na svim stranama svijeta; tvoje je znanje veće od znanja naših ulema; sve znaš i sve si vidio. Imaš dvadeset, možda dvadeset i dvije godine, a cijeli jedan ljudski život ne bi bio dovoljan da obuhvati tvoju tajanstvenu prošlost. Trebao bi biti jedan od najistaknutijih članova europskog društva u Peri, a došao si živjeti u Ejub. [...] Ti si neobičan momak; ali zadovoljstvo mi je vidati se s tobom, i drago mi je što si došao živjeti među nama” (*ibid.* 51).

⁵⁰ Ta je razlika dijelom zasigurno uvjetovana Lotijevim nedovoljnim znanjem turskog jezika.

kulture žena (Azijada).⁵¹ Azijada je inferioran lik, kako zbog svog spola tako i zbog okolnosti u kojima je odrasla i društvenog statusa (obrazovanje joj je manjkavo, kao djevojčica je bila prodana u roblje, nema obitelj, najmlađa je žena u haremu starog Abedina). Ponaša se pokorno, što posebice dolazi do izražaja na kraju romana kada svoju sudbinu stavlja u Lotijeve ruke govoreći: “Ja sam samo sirota čerkeska robinjica... Ali, *ti znaš što treba*; idi, Loti, ako to želiš; čini što ti je po volji!”⁵² Njezina se inferiornost očituje i u načinu na koji se izražava: govori vrlo malo i često se koristi mimikom i gestama.⁵³ Po mišljenju orijentalista Edwarda Saida, riječ je o isključivo muškom viđenju žene koje je “osobito bjelodano u zapisima putnika i romanopisaca: žene su uglavnom bića iz muške fantazije o moći. One su izraz neograničene senzualnosti, manje-više glupe i nadasve popustljive.”⁵⁴

Pored prostorno-vremenskog okvira i odnosa među likovima, na drugoj razini imagološke analize valja proučiti i “sustav vrijednosti Drugog, manifestacije njegove kulture u antropološkom smislu (religija, kuhinja, odijevanje, glazba, itd.)”.⁵⁵ Kad je u pitanju religija, u *Azijadi* se može uočiti da za Lotija islam predstavlja sastavni dio turskog identiteta, ali ga ne zanima kao vjera nego kao element koji pojačava njegov doživljaj Stambula, buđi divljenje (“Neka Allah podari dug život sultanu Abdulu Hamidu, koji je obnovio velike vjerske blagdane, velike svetkovine islama; Stambul je svake večeri osvjetljen, Bospor obasjan bengalskim vatrama [...], čarolija u punom sjaju”⁵⁶) ili tugu (“U blizini se čuje samo mujezinov glas koji u slavu Alaha žalosno pjeva svoju vjekovnu tužbalicu. Slike iz prošlosti pojavljuju se s prodornom bolnom jasnoćom u mojim mislima; predmeti koji me okružuju izgledaju zlokobno i očajno; i pitam se zašto sam došao u to izgubljeno utopište u Ejubu.”⁵⁷). Čini se da Lotija više od islama zanima praznovjereje Turaka: primjerice, vjerovanje da se tijekom pomrčine vodi borba između zmaja i Mjeseca, da je pojavljivanje sove loš znak, da tetovaža čovjeka prati u vječnost itd.

⁵¹ Sličnu podjelu uloga nalazimo i u drugim Lotijevim romanima: dominantan lik je došljak, Europljanin, muškarac, a podređeni domorotkinja, neeuropljanka, žena. Žene su uvijek ostavljene – Loti nikad ne pomišlja da ih povede sa sobom, a tek povremeno se bavi mišlju da ostane živjeti s njima, ali ga u tome sprečava pomisao na staru majku koja ga čeka u domovini.

⁵² Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 187–188.

⁵³ “Azijada mi svoje misli više priopćava očima nego ustima; izraz lica joj je neobično promjenjiv i nestalan. Tako je vješta u pantomimi pogledom da bi mogla i puno rjeđe govoriti ili čak sasvim prestati pričati. Često se događa da na neke situacije odgovara pjevajući ulomke iz turskih pjesama” (*ibid.* 66).

⁵⁴ Said, Edward Wadie: *Orijentalizam*, Zagreb, Konzor, 1978: 269.

⁵⁵ Pageaux, *op. cit.*, bilješka 17: 139.

⁵⁶ Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 46.

⁵⁷ *Ibid.* 55.

Analiza elemenata svakodnevice pokazuje da Loti turskoj kuhinji ne pridaje previše važnosti (spominje tek rahat-lokum, kavu, bijelo vino iz Izmita), ali ga zato zanima turska odjeća i uređenje doma. U romanu se spominju mnogi odjevni predmeti čijim je krojem i bojama Loti opčinjen (feredža, jašmak od muslina, svilene košulje, kaftani od kašmira postavljeni krznom, ogrtač od zelene svile ukrašen srebrnim vezom, svilena, srebrna i zlatna odjeća, zlatne papuče itd.), a posebna je pažnja posvećena Azijadinoj odjeći.⁵⁸ I u opisu svog doma u Ejubu, Loti navodi niz detalja: zastore, prostirke, jastučice, ukrasne predmete itd.

Loti pokazuje zanimanje i za orijentalnu umjetnost: književnost, glazbu i kazalište. Tako u romanu nalazimo prepjev ulomka iz jedne stare orijentalne pjesme te nekoliko stihova perzijskog pjesnika Feridudina Atara. Zanimljiva su i zapažanja o turskoj glazbi: u romanu se spominju razni instrumenti (vergl, zvončići, daire, praporci), turski napjevi i ples. Po Lotijevim zapažanjima, turska glazba ima dvostruku prirodu: može izazvati osjećaj ugone, opijenosti i zaborava, ali i potaknuti na mahnit ples i pojačati tugu, odnosno biti “nalet bolnog veselja”. Kad je u pitanju kazalište, Lotijevu je pozornost privukao Karadoz, “turski Ginjol”, pa u romanu opisuje njegov izgled i postupke te spominje njegove neumjesne šale koje bi zgranule Europljane.

Loti često uspoređuje različite vidove orijentalnog i okcidentalnog života, pri čemu je vidljiva njegova naklonost prema turskoj kulturi. Tako već spomenutoj slikovitoj orijentalnoj odjeći žarkih boja suprotstavlja jednoličnu europsku odjeću (“svi se tamo isto oblače: sivi ogrtač, šešir ili kapa”); turska glazba za njega ima drukčiji zvuk od europske (“takvu boju zvuka nema naša europska limena glazba”); uočava prisutnost pjevanja u svakodnevnoj komunikaciji (“Često se događa da na neke situacije odgovara pjevajući ulomke iz turskih pjesama, a taj način citiranja, koji bi kod neke Europljanke bio dosadan, kod nje ima osobitu orijentalnu draž.”); Karadoza drži zanimljivijim od Ginjola (“o njegovu glasu, govoru i držanju Ginjol može samo sanjati”) itd.⁵⁹

Pored umjetnosti i odjeće, u romanu su opisane i mnoge druge osobitosti turske kulture: brijanje glave kod muškaraca, poštovanje prema starijima, obavezno pokrivanje žena, izuvanje na ulasku u kuću, nepovredivost turskog doma, prekrivanje poda prostirkama,

⁵⁸ “Te je večeri nosila odjeću u kojoj je izgledala neobično lijepo; orijentalno bogatstvo njezine nošnje odudaralo je od sadašnjeg mračnog i bijednog izgleda našeg doma. Odjenula je tuniku od ljubičaste svile posutu zlatnim ružicama i s dugim repom; odjeću takvog kroja današnje Turkinje više gotovo da ne nose. Hlače od žute svile spuštale su joj se sve do gležnjeva, do sitnih stopala u zlatnim papučama. Iz košulje od burske gaze protkane srebrnom virile su njezine oble ruke, koža joj je bila zagasita i jantarna, namirisana ružinom vodicom” (*ibid.* 152–153).

⁵⁹ *Ibid.* 172, 187, 66, 48.

običaj sjedenja na otvorenom, razgovori uz kavu i nargile, gužve na bazarima itd.⁶⁰

III. 3.

Za razliku od prve dvije razine imagološke analize – leksičke i strukturalne – koje se usredotočuju na funkcioniranje teksta, treća proučava njegovu funkciju, odnosno odnos teksta i konteksta. Po Pageauxovim riječima, rezultate leksičke i strukturalne analize potrebno je usporediti s podacima koje nam daje povijest, s političkim, ekonomskim, diplomatskim podacima o danom trenutku te silnicama koje u tom trenutku upravljaju kulturom.⁶¹ U pogledu kontekstualizacije, u romanu *Azijada* istraživanje se može voditi u dva smjera: s jedne strane, valja proučiti povijesni kontekst u kojem je roman nastao (“Nužna je i povijesna kontekstualizacija. Književni se tekst ne može interpretirati u bezvremenoj, estetskoj Nigdjezemskoj.”⁶²), a s druge strane, valja vidjeti koja je društvena i kulturna funkcija Drugog (“unutar nekog društva i kulture [...] pisac piše, bira što će reći o Drugom, ponekad u potpunom proturječju s trenutnom političkom stvarnošću”⁶³).

Lotijev roman nastao je u razdoblju tzv. klasičnog imperijalizma koje obuhvaća drugu polovicu 19. stoljeća, kada su kolonijalne sile osvojile velik dio svijeta i pretvorile ga u svoje kolonije. Tako je Francuska u 19. stoljeću prodrla u Afriku i Aziju (Alžir osvaja 1830, Tunis 1881. g.; Francuska Indokina obuhvaća dio Vijetnama, Kambodžu i Laos, kolonije osvojene između 1858. i 1895. g.), a nakon Prvoga svjetskog rata dobila je mandat nad nekadašnjim njemačkim kolonijama (dio Toga i Kameruna) i područjima koja su pripadala Osmanskom Carstvu (Sirija, Libanon). Jedan od ciljeva kolonijalnih sila u 19. stoljeću bio je i slabljenje Osmanskog carstva: o njegovoj su sudbini raspravljale na tzv. Carigradskoj konferenciji, održanoj u prosincu 1876. g. Taj je događaj Turke potaknuo da donesu ustav. Okolnosti u kojima je turski ustav donesen Loti opisuje u trećem poglavlju svog romana izražavajući pritom ogorčenje zbog ponašanja europskih velesila prema Osmanskom carstvu, ali i zbog uvođenja parlamentarizma.⁶⁴

⁶⁰ Valja ipak napomenuti da postoje i elementi stambulskog života na koje Loti, čini se, ne gleda blagonaklono: primjerice, muška prostitucija i pedofilija, besramno koketiranje udatih Turkinja s Europljanima, pljačkaši-ubojice koji noću švrklaju po grobljima.

⁶¹ Pageaux, *op. cit.*, bilješka 17: 140.

⁶² Leerssen, Joep: “Imagologija: povijest i metoda”, u: *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Davor Dukić et al. (ur.), Zagreb, Srednja Europa, 2009: 180.

⁶³ Pageaux, *op. cit.*, bilješka 17: 142.

⁶⁴ Loti jasno iznosi svoje stajalište o tome: “Evo, ova jadna Turska proglašava ustav! [...] U Ejubu su zgranuti tim događajem; svi pravi muslimani misle da ih je Alah napustio i da se padišahu pomutio razum. Ja, koji sve ozbiljne stvari, a posebice politiku, držim lakrdijom, mislim da će Turska primjenom tog novog sustava izgubiti dobar dio svoje posebnosti. [...] Parlamentarni sustav uništiti će Tursku, u to nema sumnje” (Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 76–77).

Kritički govori i o ruskoj politici, a u zadnjem poglavlju *Azijade* opisuje odlazak Turaka u rusko-turski rat u kojem im se na kraju i sâm pridružuje.

Po riječima Joepa Leerssena, u 19. stoljeću snažno se razvija nacionalna misao koja utječe ne samo na politička kretanja, nego i na polje kulturne produkcije. To je razdoblje u kojem nacionalno određenje kulturne aktivnosti predstavlja doksu koja sve prožima⁶⁵ i u kojem se javlja koncept tzv. narodnog duha.⁶⁶ Duh jednog naroda, međutim, ne može se odrediti bez uspoređivanja s duhom nekog drugog naroda. Pageauxovim riječima rečeno, nečija slika o drugom, nužno je nositelj i slike o sebi samom, ona otkriva odnose koje neko Ja uspostavlja između svijeta i sebe samog i predstavlja proces autodefiniranja.⁶⁷

U odnosu prema drugom Pageaux razlikuje četiri slučaja: kada se strana kultura smatra superiornom nacionalnoj, izvornoj kulturi riječ je o maniji; obrnut je slučaj fobija kod koje se strana kultura drži inferiornom u odnosu na izvornu; o filiji se može govoriti kada postoji obostrano poštovanje kao i samopoštovanje dviju kultura; četvrti je slučaj unifikacija koja nadilazi odnos između samo dviju kultura, a označava se – primjerice – pojmovima panlatinizam, pangermanizam, panslavizam ili kozmopolitizam i internacionalizam.⁶⁸ U Lotijevu slučaju, riječ je o maniji. Njegova turkomanija nije svevremenska i općeeuropska nego individualna.⁶⁹ Loti ide tako daleko da i sebe drži predstavnikom promatrane kulture, što je možda najuočljivije u korištenju prvog lica množine kada govori o turskim običajima i drugog lica množine kada govori o europskim običajima.⁷⁰

⁶⁵ Leerssen, Joep: “The poetics and anthropology of national character”, u: *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey*, Manfred Beller, Joep Leerssen (eds.), Amsterdam, New York, Rodopi, 2007: 73.

⁶⁶ Po mišljenju utemeljitelja *Völkerpsychologie* – koje Dukić drži pretečama kulturološkog / antropološkog pristupa književnosti – narodni duh se izražava u jeziku, religiji, umjetnosti, običajima, znanosti itd. (Dukić, Davor: “Rana *Völkerpsychologie* i proučavanje književnosti i kulture”, u: *Poetika pitanja: zbornik radova u povodu 70. rođendana Milivoja Solara*, Dean Duda, Gordana Slabinac, Andrea Zlatar (ur.), Zagreb, Filozofski fakultet, Odsjek za komparativnu književnost, FF press, 2007: 211–228).

⁶⁷ Pageaux, *op. cit.*, bilješka 17.

⁶⁸ *Ibid.* 142–144.

⁶⁹ “Slika Turske i Turaka u raznim europskim zemljama, od Grčke do Njemačke, tijekom mnogih stoljeća predstavlja neobično složenu pojavu koju su proučavali imagolozi, filolozi, povjesničari (umjetnosti), sociolozi i politolozi” (Kuran-Burçoglu, Nedret: “Turkey”, u: *op. cit.*, bilješka 65: 255–256). Ta je slika bila uvjetovana različitim društveno-političkim i kulturnim okolnostima u pojedinim državama, pa ne čude velike razlike između, primjerice, slike Turaka u Lotijevu romanu i one u hrvatskoj književnosti (v. Dukić, Davor: *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Zadar, Thema, 2004).

⁷⁰ “Pored moje sobe je haremluk, kako ga na turskom zovemo, odaja za žene”; “Kad boravite u svojim europskim domovima, otvorenim za sve došljake, to je kao kad ste ovdje na ulici, izloženi ste uhođenju svojih nesnosnih i indiskretnih prijatelja. *Vama* je sasvim nepoznata nepovredivost doma, kao i draž te tajne”; “Vidite,

Lotijevo stajalište o superiornosti turske kulture jasno je vidljivo i u njegovom odnosu prema drugim narodima koji žive u Osmanskom carstvu, odnosno u Istanbulu. Jer riječ je o kozmopolitskoj sredini: tu pored Turaka žive ili borave Grci, Židovi, Armenci i mnogi drugi (Čerkezi, Talijani, Rusi, Albanci, pa i Hrvati). Iako bi se moglo očekivati da će Loti kao Europljanin i kršćanin prema Grčkoj (kolijevci europske civilizacije) i Grcima gajiti simpatije, upravo prema njima osjeća najveću odbojnost. Loti o Grcima piše sa stajališta Arif-efendije, svog “ja” koje je pripadnik turske kulture, a njegova grkofobija najizraženija je u opisima dvaju velikih vjerskih blagdana, pravoslavnog Božića i muslimanskog Bajrama: pijanaj, nemoralnoj i bučnoj grčkoj svjetini Loti suprotstavlja pobožan, složan i svečano odjeven muslimanski puk.⁷¹

Odrednica “turkomanija” ne može, međutim, obuhvatiti sve vidove Lotijeva odnosa prema turskoj kulturi. Usprkos nastojanju da se identificira s pripadnicima te kulture, Loti se – kao što je pokazala analiza odnosa među likovima – osjeća superiornim. Osim toga, on ipak ostaje Europljanin koji u orijentalnoj sredini uživa upravo zato što je različita od njegove izvorne sredine te se – vođen nostalgijom za rodnim krajem i domom te strahom od statičnosti i dosade – ipak odlučuje vratiti u Englesku. Loti dakle uživa u egzotičnosti promatrane kulture, a njegovo se shvaćanje egzotizma, po mišljenju književnog teoretičara Tzvetana Todorova, može definirati kao mješavina neznanja i zavođenja. Stranu zemlju Loti voli kao što muškarac voli ženu, piše Todorov.⁷² Otuda i njegov strah da će se Turska promijeniti pod utjecajem Zapada te će tako nestati *eski* Stambul u koji se zaljubio tijekom prvog boravka u Turskoj.⁷³ Iako se Lotijev

Plumkett, u *vašim* europskim kućama, u koje možete ući i vi i bilo tko, što je glupo, *ne možete* ni naslutiti kakvu sreću budi dolazak kući”; “Neka je djevojka zagrabila u torbu punu bijelih bombona; svakom je pomoćniku dala šaku, a i mi smo ih dobili, iako *smo* Turci” (Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 56; 112; 135; 181). Riječi istaknula autorica članka.

⁷¹ “Nikada i nigdje na svijetu nisam čuo neskladniju buku ni vidio jasniji prizor. U nezamislivoj kozmopolitskoj vrevi prevladavao je grčki element. Gnusni Grci navirali su u zbijenim skupinama; izlazili su iz svih uličica s prostitutkama, iz svih krčmi i gostionica. Teško je i zamisliti sve te pijane muškarce i žene koje se tu moglo vidjeti, svu tu pijanu dreku i gadljive povike koje se moglo čuti” (Loti, *op. cit.*, bilješka 22: 96). “Slavio se veliki blagdan Bajram, velika orijentalna čarolija, završetak ramazana: sve su džamije osvijetljene; minareti svijetle do samoga vrha, kuranski ajeti i ispisani svjetlucavim slovima obješeni su u zraku; tisuće ljudi izvikuju uglas, uz tutanj topova, presveto ime Alahovo; mnoštvo u svečanoj odjeći šeće ulicama noseći bezbroj luči i fenjera; žene lica zastrtog velom šeću u skupinama, obučene u svilenu, srebrnu i zlatnu odjeću” (*ibid.* 47).

⁷² Todorov, Tzvetan: “Loti”, u: *Nous et les autres: la réflexion française sur la diversité humaine*, Paris, Éditions du Seuil, 1989: 341–355.

⁷³ *Eski* Tursku Loti nastoji sačuvati na dva načina: pišući tzv. turske romane i skupljajući razne predmete kojima u svom francuskom domu ukrašava prostoriju nazvanu “turski salon”. U nju je smjestio i stelu s Azijadinog (Hatidžinog) groba koju je

strah pokazao opravdanim, čini se da to nije umanjilo njegovu naklonost prema Turskoj i Istanbulu u koji se stalno vraćao.

IV.

“Na kraju 19. stoljeća, egzotizam u Francuskoj ima samo jedno ime: Pierre Loti”, ustvrdio je Tzvetan Todorov.⁷⁴ Doista, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće Lotijeva su djela imala brojnu čitateljsku publiku i bilo bi zanimljivo znati kako su njegovi romani o egzotičnim krajevima i kulturama utjecali na autopredodžbe i heteropredodžbe čitatelja. Za takvu bi analizu, međutim, bila potrebna neka vrsta neposrednog istraživanja koje je danas – stotinjak godina po objavljivanju Lotijevih djela – nemoguće provesti. Lotijevi romani ipak predstavljaju dobru građu za druge vidove imagološke analize unutar koje Daniel-Henri Pageaux razlikuje tri razine: leksičku, strukturalnu i semiološku.

Roman *Azijada* ima posebno mjesto u Lotijevu opusu: riječ je o njegovom književnom prvijencu čiju okosnicu čini odnos Ja – Drugi. U skladu s Pageauxovim postavkama, imagološku građu tog romana moguće je promatrati na tekstualnoj (analiza leksika i hijerarhiziranih odnosa) i izvantekstualnoj razini (stavljanje teksta u društveno-povijesni kontekst). Dok je leksička analiza u prvi plan stavila Lotijevu upotrebu egzotičnih imena, turcizama i riječi fantazama, u središtu strukturalne analize našao se odnos naratora prema promatranoj kulturi, s težištem na vremensko-prostornim vezama i odnosima među likovima, te na dokumentarnoj vrijednosti romana. Na trećoj, izvantekstualnoj razini, roman *Azijada* je s jedne strane stavljen u kontekst francuske imperijalističke i kolonijalističke politike druge polovice 19. stoljeća, a s druge strane promatran u svjetlu Lotijeva odnosa prema Turcima i njihovoj kulturi. A njegov odnos prema Turskoj predstavlja, pageauxovski rečeno, važan element u procesu vlastitog definiranja. Loti bi tu misao nešto drugačije formulirao: “U romanu *Azijada* tri su glavna lika *Ja*, *Turska* i *Dojam* koji je ta zemlja na mene ostavila.”⁷⁵

donio iz Stambula. Po Trazovim riječima, Loti je još od djetinjstva imao maniju skupljanja svega što ga je dimulo i jedna od njegovih glavnih preokupacija bila je napraviti vlastiti muzej (Traz, *op. cit.*, bilješka 1: 15).

⁷⁴ Todorov, *op. cit.*, bilješka 72: 341.

⁷⁵ Riječ je o dijelom izmijenjenoj Lotijevoj formulaciji iz predgovora romanu *Madame Chrysanthème*: “Premda je prividno najveća uloga ona gospode Krizanteme, izvjesno je da su tri glavna lika *Ja*, *Japan* i *Dojam* koji je ta zemlja na mene ostavila” (Loti, Pierre: *Madame Chrysanthème*, Paris, Calmann-Lévy, s.a. str. I).

LITERATURA

Albalat, Antoine, "Mme Juliette Adam et ses amis", u: *Souvenirs de la vie littéraire*, Paris, G. Crès et Cie, 1924: 203–220.

Barthes, Roland, "Pierre Loti: 'Aziyadé'", u: *Oeuvres complètes: IV*, Paris, Éditions du Seuil, 2002: 107–120.

Bonnemain, Henri, "Étude biographique et littéraire", u: *Pages choisies des auteurs contemporains: Pierre Loti*, Paris, Armand Colin, Calmann-Lévy, 1902: V–XII.

Carassus, Émilien, *Le Snobisme et les lettres françaises: de Paul Bourget à Marcel Proust, 1884–1914*, Paris, Armand Colin, 1966.

Dubois, Jacques, "Pierre Loti (1850–1923): un exotisme décadent", u: *Manuel d'histoire littéraire de la France: tome V: 1848–1917*, coordination assurée par Claude Duchet, Paris: Éditions sociales, 1977: 405–408.

Dukić, Davor, "Rana Völkerpsychologie i proučavanje književnosti i kulture", u: *Poetika pitanja: zbornik radova u povodu 70. rođendana Milivoja Solara*, Dean Duda, Gordana Slabinac, Andrea Zlatar (ur.), Zagreb, Filozofski fakultet, Odsjek za komparativnu književnost, FF press, 2007: 211–228.

Dukić, Davor, *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Zadar, Thema, 2004.

Grinneiser, André, *La vérité sur Aziyadé*, Poitiers, Le Torii Éditions; Rochefort, Association pour la Maison Pierre Loti, 1993.

Imagologie heute / Imagology today: Ergebnisse, Herausforderungen, Perspektiven / achievements, challenges, perspectives, Davor Dukić (Hrsg.), Bonn, Bouvier, 2012.

Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey, Manfred Beller, Joep Leerssen (eds.), Amsterdam, New York, Rodopi, 2007.

Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju, Davor Dukić et al. (ur.), preveli Davor Dukić et al., Zagreb, Srednja Europa, 2009.

Lacoste, Francis, "Les enjeux d'une consécration: Loti, Feuillet et quelques autres", u: *Romantisme*, 1993., no. 81, vol. 23: 85–94.

Loti, Pierre, *Aziyadé*, [S.l., s.n.], 1943.

Loti, Pierre, *Azijada*, prevela Sanja Šoštarić, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, Disput, 2016.

Loti, Pierre, *Journal intime: 1878–1881*, Paris, Calmann-Lévy, 1925.

Loti, Pierre, *Lettres de Pierre Loti à Madame Juliette Adam (1880–1922)*, Paris, Plon, 1924.

Loti, Pierre [s.a.], *Madame Chrysanthème*, Paris, Calmann-Lévy.

Loti, Pierre, *Le Mariage de Loti*, Paris, Calmann-Lévy, 1916.

Martin-Fugier, Anne, *Les salons de la IIIe république: art, littérature, politique*, Paris, Perrin, 2009.

Mollier, Jean-Yves, "De la consécration au pilori, le cas Loti", u: *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, 2014/1, vol. 114: 157–168.

Mollier, Jean-Yves, "Histoire culturelle et histoire littéraire", u: *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, 2003/3, vol. 103: 597–612.

Pageaux, Daniel-Henri, "L'imagerie culturelle: de la littérature comparée à l'anthropologie culturelle", u: *Synthesis*, 1983., X: 79–88.

Pageaux, Daniel-Henri, "Recherche sur l'imagologie: de l'Histoire culturelle à la Poétique", u: *Thélème: revista complutense de estudios franceses*, 1995., no. 8: 135–160.

Pageaux, Daniel-Henri, "Une perspective d'étude en littérature comparée: l'imagerie culturelle", u: *Synthesis*, 1981., VIII: 169–185.

Pierre Loti: pacha d'Istanbul, textes rassemblés et présentés par Danièle Masse, Paris, Magellan & Cie, 2010.

Quella-Villéger, Alain, *Pierre Loti, l'incompris*, Paris, Presses de la Renaissance, 1986.

Said, Edward Wadie, *Orijentalizam*, prijevod Biljana Romić, Zagreb, Konzor, 1978.

Todorov, Tzvetan, "Loti", u: *Nous et les autres: la réflexion française sur la diversité humaine*, Paris, Éditions du Seuil, 1989: 341–355.

Traz, Robert de, *Pierre Loti*, Paris, Hachette, 1948.

Walter, Henriette; Walter, Gérard, *Dictionnaire des mots d'origine étrangère*, Paris, Larousse, 2009.

SUMMARY

AZIYADÉ: PIERRE LOTI'S ORIENTAL IMAGERY

The introductory part of this article gives an overview of Pierre Loti's literary *fortuna*: he quickly gained fame and became the youngest member of the French Academy, only to be strenuously attacked after his death and subsequently almost completely forgotten.

Loti's oeuvre is largely inspired by his journeys, which gave him the opportunity to get to know many foreign countries and cultures. For this reason, imagology – whose main task is to analyse stereotype images about others (hetero-image) and about oneself (self-image) – is chosen as the theoretical and methodological foundation of the analysis of Loti's first novel *Aziyadé* (1879). The analysis includes lexical, structural and semiotic level, following the methodology established by the French comparatist and imagologist Daniel-Henri Pageaux. The lexical analysis of *Aziyadé* pays special attention to the use of exotic names, words in Turkish and word-phantasms. The second level of analysis focuses on the relationship of the narrator with his own and with a foreign culture which can be observed through the spatiotemporal connections and relationships between and among the characters. The novel is also analysed as a document of the Turkish culture in the 1870s. In the third, extra-textual level of analysis, this novel is placed in the socio-historical context of French imperialist policy and colonialist expansion of the second half of the nineteenth century, as well as in the context of Loti's relations with the Turkish culture.

Key words: Pierre Loti, *Aziyadé*, imagery, oriental imaginary, Turkey